ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA
VOL. I, 2 SECTIO FF 1983

Instytut Filologii Rosyjskiej i Słowiańskiej
Wydziału Humanistycznego UMCS

Jan ORŁOWSKI

Motywy polskie w poezji Piotra Szumachera

Польские мотивы в поэзии Петра Шумахера

Les motifs polonais dans la poésie de Piotr Szumacher

Piotr Szumacher jest jednym z wielu drugorzędnych i prawie zapomnianych poetów, którzy płodami swego pióra wypełniali łamy czasopism rosyjskich lat sześćdziesiątych XIX wieku i na ogół nie pozostawili głębszego i trwalszego śladu w rozwoju literatury ojczystej. Szumacher był przede wszystkim utalentowanym i ciętym satyrykiem. Jego twórczość, podejmująca aktualne problemy społeczno-polityczne, obyczajowe i literackie swego czasu, dawno się przeżyła i tylko niektóre jego wiersze, jako świadectwo burzliwego życia literackiego owej epoki, są do dziś przedrukowywane w antologiach poezji rosyjskiej.[1] Dla badacza poetyki gatunków satyrycznych i tradycji ich rozwoju spuścizna Szumachera mogłaby dziś stanowić materiał szczególnie ciekawy.

Czytelnika polskiego mogą z pewnością zainteresować polonica w poezji Szumachera, które nie zostały do tej pory dostrzeżone przez badaczy podejmujących problematykę polską w literaturze rosyjskiej drugiej połowy ubiegłego stulecia.[2]

Piotr Szumacher był człowiekiem o bujnym i nietypowym dla literata życiorysie. Miał w życiu osobistym okresy powodzeń, zamożności, a niekiedy i nędzy materialnej, która nieodłącznie towarzyszyła wielu ówczesnym niezależnie myślącym literatom.

Najbogatszy materiał biograficzny o nim zawiera opublikowany w

[1] Zob. m. in.: „Поэты-демократы 1870—1800-х годов", Ленинград 1968.

[2] Por. pracę B. Białokozowicza: *Polski ruch niepodległościowy w świetle poezji rosyjskiej XIX wieku* [w:] id: *Z dziejów wzajemnych polsko-rosyjskich związków literackich w XIX wieku*, Warszawa 1971, s. 61—137.

r. 1910 artykuł A. Biełowa pt. *Zapomniany poeta-satyryk*. Autor podaje, iż Piotr Wasiliewicz Szumacher pochodził z rodziny niemiecko-polskiej (nowsze opracowania informują, że przodkowie poety w linii męskiej wywodzili się z Danii [3]). Jego ojciec uczestniczył w kampanii wojennej 1812 r. i „w drodze powrotnej do Rosji ożenił się z Polką z domu Chłobysiewiczówną, z tego małżeństwa miał trzech synów. Piotr Wasiliewicz urodził się w 1817 roku w Narwie. Nauki początkowe pobierał w konwikcie jezuickim w Orszy, w której roiło się w owym czasie od jezuitów." [4]

Przytoczone tu fakty biograficzne tłumaczą w pewnym stopniu późniejsze polskie echa w twórczości Szumachera, które ujawniły się po powstaniu styczniowym.

Po ukończeniu szkoły handlowej w Petersburgu Szumacher rozpoczął służbę urzędniczą w Ministerstwie Finansów. W 1845 r. wyjechał jednak na Syberię, gdzie spędził dziesięć lat, pracując w prywatnych kompaniach poszukiwaczy złota. Ten okres jego życia tak charakteryzuje cytowany już A. Biełow:

> Na Syberii żył on po carsku, otrzymywał ogromne na owe czasy wynagrodzenie — ze trzydzieści tysięcy, jednakże i tego nie starczało na jego szeroki gest i tryb życia. Sława o nim grzmiała po całej Syberii [...].[5]

Po powrocie z Syberii Szumacher osiadł w Niżnym Nowogrodzie, gdzie próbował zawodu aktora i jednocześnie rozpoczął pracę literacką. W latach pięćdziesiątych dużo podróżował po Europie. Na początku lat sześćdziesiątych Szumacher znowu udał się na Syberię, gdzie służył jako urzędnik do specjalnych poleceń przy generał-gubernatorze w Irkucku. Zajmował się wówczas m. in. opisem nie zbadanych jeszcze brzegów Amuru.

W 1872 r. przybył do Petersburga i odtąd stał się profesjonalnym literatem. Swoje wiersze już wcześniej drukował najczęściej w satyrycznym tygodniku „Iskra". Po niepowodzeniach związanych z wydaniem pierwszego zbioru wierszy pt. *Do wszelkiego użytku* (na polecenie cenzury cały nakład skonfiskowano i spalono [6]), Szumacher wyjechał za granicę i przebywał głównie w Niemczech i Francji. Pierwsze książkowe wydanie jego satyr ukazało się dzięki pomocy Iwana Turgieniewa w r. 1873 w Berlinie.[7] Jedyny, wydany w Rosji za życia poety zbiór jego wierszy wyszedł dopiero w r. 1879,[8] kiedy autor miał już sześćdziesiąt dwa lata.

---

[3] „Краткая литературная энциклопедия", т. 8, Москва 1975, s. 811.

[4] А. М. Белов: „Забытый поэт-сатирик", „Исторический вестник", 1910, nr 2, s. 205. Tłumaczenie własne — J. O.

[5] *Ibid.*, s. 507.

[6] Wspomina o tym Mikołaj Smirnow-Sokolski w swej kciążce: „Рассказы о книгах", Москва 1960 (Для всякого употребления).

[7] П. Шумахер: „Моим землякам. Сатирические шутки в стихах", Берлин 1873.

Od r. 1878 poeta osiadł na stałe w Moskwie. Był już wówczas mocno schorowany, tylko sporadycznie mógł ogłaszać nowe wiersze i występować jako aktor w kółku artystycznym. Ostatnie lata jego życia upłynęły w skrajnej nędzy. Zmarł w moskiewskim przytułku dla ubogich 11 maja 1891 r.

Twórczość poetycką rozpoczynał Szumacher w latach czterdziestych jako zwolennik tzw. „czystej poezji". Nie osiągnął jednak sukcesów literackich na tej drodze. Rozgłos przyniosły mu dopiero wiersze satyryczne, które zaczął pisać w latach sześćdziesiątych, w okresie szczególnego ożywienia się w Rosji radykalnych nastrojów społeczno-politycznych oraz ostrych polemik literacko-estetycznych. Szumacher związał się wówczas z kręgiem literatów z pisma „Iskra" (współpracownikami tego tygodnika byli wtedy m. in. Stiepan Kuroczkin, Dymitr Minajew, Heliodor Palmin, Piotr Wejnberg, Wasyli Bogdanow, Wiktor Burienin), opowiadając się po stronie obozu rewolucyjno-demokratycznego i walcząc swym piórem o postępowe przeobrażenia w kraju. Ostrze jego satyry stępiło się dopiero w latach osiemdziesiątych, w okresie wyraźnego triumfu reakcji politycznej i wygasania nastrojów rewolucyjnych po rozgromieniu ruchu narodnickiego.

W twórczości Szumachera można wyróżnić satyrę społeczno-polityczną, obyczajową oraz nieliczne erotyki, epigramaty i wiersze parodystyczne na tematy literackie (atakował w nich zwłaszcza wyrafinowany estetyzm poezji Atanazego Feta). Ze szczególnym upodobaniem tworzył poeta satyrę polityczną o tematyce międzynarodowej. Świadczą o tym m. in. takie wiersze jak *Fizjologia nacji (według Moleschotta)*, *Prusofobi*, *Turysta rosyjski*, *Małojarosławieccy politycy*. W swoich sympatiach ponadnarodowych Szumacher był zagorzałym frankofilem i nie taił swej niechęci do Prusaków. A. Biełow pisał o jego stosunku do Niemców: „[...] nie bacząc na swe niemieckie pochodzenie i luteranizm nie znosił on Niemców i odżegnywał się od nich".[9] Antyniemieckie, a ściślej antypruskie uprzedzenia Szumachera ujawniły się szczególnie po wojnie francusko-pruskiej w latach 1870—1871, co znalazło wyraz w kilku jego ówczesnych wierszach *(Wojna, Do psów berlińskich, Na telegram Wilhelma z zapewnieniem o dozgonnej przyjaźni)*.

Jest w pełni zrozumiałe, że Szumacher, podejmując w swej twórczości tematy należące do sfery polityki międzynarodowej, nie mógł również pominąć milczeniem tzw. kwestii polskiej, która po każdym powstańczym zrywie nad Wisłą stawała na porządku dnia w polityce ówczesnych potęg europejskich.

---

[8] Шумахер: „Шутки последних лет", Москва 1879.

[9] Biełow: *op. cit.*, s. 515.

Problem Polski poruszył Szumacher po raz pierwszy w wierszu *Do oszczerców Rosji*, napisanym w r. 1864. Jest to utwór ciekawy z dwóch co najmniej powodów. Po pierwsze, jest on bezpośrednią reakcją poety na międzynarodowe reperkusje powstania styczniowego, po drugie, okazuje się on ironiczną trawestacją słynnego wiersza Puszkina pod identycznym tytułem, powstałego wcześniej pod wpływem wydarzeń powstania listopadowego.

Wspomniany tu poetycki pamflet Puszkina *Do oszczerców Rosji* należy do tzw. „antypolskiej trylogii" tego poety, na którą oprócz wymienionego utworu składają się dwa inne wiersze: *Przed grobowcem świętym* i *Rocznica Borodina*. Puszkin — jak już podkreślali dawniejsi i dzisiejsi badacze — w ocenie toczącej się w latach 1830—1831 wojny polsko-rosyjskiej zajął stanowisko zbieżne z oficjalnym punktem widzenia państwa rosyjskiego.[10] Bazyli Białokozowicz, omawiając tę kwestię, zwraca uwagę, iż Puszkin „powstanie listopadowe potraktował jako dążenie strony polskiej do zawładnięcia tak zwanymi guberniami zachodnimi".[11] Zdaniem poety, konflikt polsko-rosyjski to historycznie przesądzony spór dwóch narodów, rodzinna waśń Słowian, do której Zachód nie powinien się wtrącać:

Оставьте нас: вы не читали
Сии кровавые скрижали;
Вам непонятна, вам чужда
Сия семейная вражда.
(Клеветникам России, 1831)

Rozlegające się nad Sekwaną i Tamizą wystąpienia w obronie powstańczej Polski określał Puszkin jako oszczerstwa i przejaw odwiecznej nienawiści Zachodu do Rosji. W wierszach *Przed grobowcem świętym* i *Rocznica Borodina* poeta świadomie nawiązał do wydarzeń wojny 1812 r., przedstawiając ją jako antyrosyjską krucjatę Zachodu, w której Polacy również mieli znaczący udział. Pomiędzy ową wojną a powstaniem listopadowym doszukiwał się Puszkin analogii historycznej, obawiając się interwencji Zachodu w obronie walczącej Polski. Wiersz *Rocznica Borodina* napisany został już po upadku Warszawy. Analogia historyczna szła więc dalej, antyrosyjska akcja militarna (tak właśnie autor traktował powstanie) znowu skończyła się klęską, podobnie jak wyprawa Napoleona na Moskwę. Puszkin wyraził w tym liryku myśl, iż pokonani Polacy nie zdołają już poprowadzić nowej krucjaty Zachodu przeciw Rosji:

---

[10] Zob. R. Łużny: *Aleksander Puszkin* [w:] *Historia literatury rosyjskiej*, pod red. Mariana Jakóbca, t. I, Warszawa 1976, s. 481; por. też: W. Lednicki: *Dookoła przeciwpolskiej trylogii lirycznej Puszkina* [w:] id: *Aleksander Puszkin. Studia*, Kraków 1926, s. 36—161.

[11] Białokozowicz: *op. cit.*, s. 74—75.

Ступайте ж к нам: вас Русь зовет!
Но знайте, прошеные гости!
Уж Польша вас не поведет:
Через ее шагнете кости!...
(Бородинская годовщина, 1831)

Wspomnianą trylogię liryczną Puszkina obszernie analizuje współczesny badacz radziecki Anatol Kuszakow w swej pracy *Puszkin i Polska*. Omawiając historiozoficzne poglądy poety, odnajduje on w wymienionych wierszach „nie antypolski, lecz antybonapartystowski patos trylogii".[12] Myśl tę pełniej rozwija autor w następujących stwierdzeniach:

W ujęciu tematu polskiego w swojej bynajmniej nie »antypolskiej trylogii« poeta sprzeciwiał się temu, aby w związku z Polską powtórzył się rok 1812, aby, jak za Napoleona, wciągnięto Polskę do napaści Zachodu na Rosję [...] Puszkin nie mógł nie rozumieć głębokich narodowych i historycznych uwarunkowań powstania polskiego z lat 1830—1831 wraz ze wszystkimi jego sprzecznościami i szlacheckim charakterem. Niemniej jednak Puszkin uważał powstanie polskie za przeciwstawne tak interesom Rosji, jak i interesom jedności wszystkich słowiańskich narodów, w tej liczbie i narodu polskiego.[13]

Rozważając całokształt poglądów Puszkina na sprawę polską, A. Kuszakow dochodzi do wniosku, że poeta ten „nie umiał spojrzeć na powstanie 1830—1831 oczami Polaków, ich narodowej historii".[14]

Ta sama „kwestia polska", która nurtowała Puszkina i jego współczesnych w dobie powstania listopadowego, pojawiła się znowu w całej ostrości przed społeczeństwem rosyjskim po upływie trzech dziesięcioleci. Oto, co pisze na ten temat dzisiejszy badacz polsko-rosyjskich stosunków literackich:

Powstanie styczniowe 1863—1864 roku odbiło się głośnym echem w środowiskach inteligencji rosyjskiej, stając się niezawodnym probierzem ich postępowości lub wstecznictwa i reakcyjności. Literatura, filozofia i publicystyka rosyjska lat sześćdziesiątych XIX wieku nie były jednolite; stosunek pisarzy, poetów, krytyków literackich, filozofów i publicystów do kwestii polskiej, do Polaków i ruchu narodowowyzwoleńczego w Polsce był rozmaity. Motywy i elementy polskie w ich utworach i pracach wystąpiły w różnym stopniu, przybierając swoiste kształty w zależności od tego, jakie poszczególni twórcy reprezentowali kierunki, jakie wyrażali poglądy ideowo-polityczne i jakie wyznawali zasady moralne. Na ustosunkowanie się inteligencji rosyjskiej do powstania styczniowego rzutowało również doświadczenie osobiste, wynikające z bezpośredniego zetknięcia się z Polakami i z Polską.[15]

Wypowiadane wówczas przez publicystów i pisarzy rosyjskich opinie na temat kwestii polskiej były więc bardzo zróżnicowane. W obozie rewolucyjnej demokracji (Czernyszewski, Pisariew, Michajłow, Szełgunow i in.) oraz wśród pisarzy i działaczy emigracyjnych (Hercen, Ogariow,

---

[12] А. В. Кушаков: „Пушкин и Польша", Тула 1978, s. 66.
[13] *Ibid.*, s. 64.
[14] *Ibid.*, s. 65.
[15] Białokozowicz: *op. cit.*, s. 83.

Bakunin) opowiadano się za prawem Polski do niepodległości, natomiast wśród licznych literatów i myślicieli o orientacji słowianofilskiej (bracia Iwan i Konstanty Aksakowowie, Pogodin, Samarin, Chomiakow i in.) powstanie styczniowe rozbudziło nastroje szowinizmu, które szczególnie jaskrawo doszły do głosu w działalności publicystycznej Michała Katkowa.

Tematykę polską w literaturze rosyjskiej lat sześćdziesiątych omawiano już w pracach kilku badaczy.[16] Nie uwzględniono w nich jednak wierszy Piotra Szumachera, który zareagował w nich nie tyle na samo powstanie styczniowe, ile raczej na jego reperkusje międzynarodowe w polityce europejskiej.

Najciekawszy z tych utworów — *Do oszczerców Rosji* powstał w 1864 r., a więc w czasie trwania powstania styczniowego. Tekst tego wiersza nie był przedrukowywany od r. 1937, jest dziś trudno dostępny, dlatego warto go tu przytoczyć w całości [17]:

КЛЕВЕТНИКАМ РОССИИ

О чем вы шумите, витии,
Что дмишься, заносчивый галл?
Вам чуждо разладье России,
Вам чужд наш семейный скандал!
Всегда был кичлив и коварен
Ваш сбой против русской земли!
Покойные Греч и Булгарин
Давно нам о сем донесли.
Но ваши пустые угрозы
Не в страх православной земле;
Стоят у нас те же морозы
И та же твердыня в Кремле.
Аль доблесть Норманнов и Жмуди
Погасла в горячих сердцах?
Аль русские книжные люди
Забыли о храбрых отцах?
Поборник народа и веры,
Погодин — подымет славян;

[16] Oprócz cytowanej rozprawy Białokozowicza należy tu jeszcze wymienić następujęce prace: Z. Barański: *Powstanie styczniowe w literaturze rosyjskiej* [w:] *Dziedzictwo literackie powstania styczniowego*, Praca zbiorowa, pod red. J. Z. Jakubowskiego, J. Kulczyckiej-Saloni, S. Frybesa, Warszawa 1964, s. 511—548; R. Śliwowski: *Z perspektywy stulecia. Sprawa polska w rosyjskiej publicystyce i literaturze pięknej lat sześćdziesiątych XIX w.*, „Slavia Orientalis" 1963, nr 1, s. 3—30; id: *Sprawa polska w powieści rosyjskiej lat sześćdziesiątych XIX w.*, „Język Rosyjski" 1959, nr 2, s. 1—8; Кушаков: „О »польской теме« в русской демократической поэзии 60-х годов XIX века", „Ученые записки Орловского государственного педагогического института", Орел 1959, т. XV.

[17] Najpełniejsze wydanie utworów poety ukazało się w ZSRR w 1937 roku: Шумахер: „Стихотворения и сатиры", Вступ. статья, редакция и примечания Н. Ф. Бельчикова, Ленинград 1937.

Берг — выпишет друга с Капреры;
Катков пригласит англичан;
Старчевский пожертвует „Сыном"
И Писемский тысячью душ,
И шапки поставит дружинам
Аксаков, народнейший муж.
Нас деньгами ссудит Краевский;
Скарятин стабунит народ;
Нам пушки пришлет Достоевский;
Нам бомбы Громека сольет.
Ипатьич уж служит молебны;
Уж Лонгинов чистит шелом,
И Майкова гимны хвалебны
Летают двуглавым орлом!...
Когда ж по обычаю Руси,
Заснут наши книжные львы, —
Разбудят их Фетовы гуси
И голос умолкшей молвы...
Не троньте ж дитя — исполина,
Отбросьте мечты о войне,
Покуда стальная щетина
Не встала на русской спине!
Оставьте заботы о Польше,
Не страшен нам тон ваших нот,
Пишите их больше и больше,
Юркевич им место найдет.[18]

(1864)

Widoczna jest wyraźna zbieżność w potraktowaniu polskich powstań przez Puszkina i Szumachera. Obydwaj poeci adresują swe utwory do opinii publicznej na Zachodzie, przede wszystkim zaś do Francji. Sprzeciwiają się ingerencji Zachodu w sprawy konfliktu polsko-rosyjskiego, który uważają za „rodzinny spór". Obydwaj ostrzegają państwa zachodnie przed interwencją i wojną przeciw Rosji, która ma w sobie dość siły, aby każdemu najeźdźcy zgotować los Napoleona. Warto w tym miejscu dodać, że na początku lat sześćdziesiątych, po niedawnych doświadczeniach wojny krymskiej groźba nowej wojny z Zachodem była w społeczeństwie rosyjskim powszechnie odczuwana jako realne i bliskie niebezpieczeństwo.

Podobieństwo omawianych utworów dotyczy nie tylko treści i wyrażonej w nich historiozoficznej koncepcji obydwu autorów. Jak już wspomniano, Szumacher identycznie zatytułował swój wiersz, co oznacza, że — idąc śladem Puszkina — wszelkie antyrosyjskie wystąpienia zachodnich „trybunów" uznawał za oszczerstwa i bezprawną ingerencję w cudze sprawy.

---

[18] Przedruk z wydania: Шумахер: „Стихи и песни", Москва 1902, s. 158—159.

Obydwa wiersze zawierają ponadto liczne zbieżności słowne, a ściślej mówiąc wyraźne zapożyczenia Szumachera u swego wielkiego poprzednika. Widać to już w pierwszym wersie obydwu utworów. Puszkin rozpoczynał swój wiersz słowami:

О чем шумите вы, народные витии?
Зачем анафемой грозите вы России?

Szumacher też formułował podobne pytanie pod adresem zachodnich mężów stanu:

О чем вы шумите, витии,
Что дмишься, заносчивый галл?

Puszkinowskie określenie wojny dwóch narodów jako waśni rodzinnej powtarza się też u Szumachera. Pierwszy z nich pisał gniewnie:

Вам непонятна, вам чужда
Сия семейная вражда...

Podobną myśl i w podobny sposób wyraził również Szumacher:

Вам чуждо разладье России,
Вам чужд наш семейный скандал!

We fragmentach zawierających ostrzeżenia wobec Zachodu obydwaj poeci posłużyli się jednakowym obrazem „stalowej szczeciny", oznaczającym zastępy wojska z najeżonymi bagnetami, które gotowe są skierować się przeciw wrogom. Puszkin malował następujący obraz groźnej potęgi carskiego imperium:

Иль мало нас? Или от Перми до Тавриды,
От финских хладных скал до пламенной Колхиды,
От потрясенного Кремля
До стен недвижного Китая,
Стальной щетиною сверкая,
Не встанет русская земля?...

Szumacher wypowiadał swe ostrzeżenia mniej patetycznie, ale bardziej dosadnie:

[...] Отбросьте мечты о войне,
Покуда стальная щетина
Не встала на русской спине!

Niezależnie od wszelkich analogii występują jednak pewne istotne różnice pomiędzy omawianymi utworami. Wiersz Puszkina, pełen odwołań do historii, kreślący panoramę geograficznej wielkości i potęgi ojczyzny, utrzymany jest w jednolitej tonacji patetyczno-patriotycznej. Szumacher wpadał również miejscami w ten sam ton. Jednakże jego utwór jest stylistycznie zróżnicowany. Obok miejsc podniosłych przeważają w nim fragmenty o zabarwieniu satyrycznym. Zostały one obficie nasycone aluzjami o treści historycznej, politycznej i literackiej, które są dziś mało czytelne dla przeciętnego odbiorcy. Zgodnie z prawem satyryka Szumacher wprowadza dysonans stylistyczny, spowodowany zderzeniem w jednym wierszu wzniosłych epitetów i wyrażeń (np. ziemia prawosławna,

kremlowska twierdza, dzielność Normanów) z takimi pojęciami jak „kniżnyje ludı" (tu: pismacy, mierni literaci) lub „kniżnyje lwy" (czytaj: papierowi bohaterowie, krzykliwi gazeciarze). Sens satyrycznych wypadów Szumachera jest następujący: jeśli dzisiejszym „książkowym lwom" zabrakło męstwa ich ojców, to w sukurs im przyjdzie słowianofil Michał Pogodin, porywając za sobą Słowian, Michał Katkow, znany anglofil, zaprosi na pomoc Anglików, Aleksy Pisiemski ofiaruje „tysiąc dusz" (aluzja do tytułu czołowej powieści tego pisarza) itd. Przy każdym z wymienionych w tekście wiersza nazwisk pisarzy, poetów, redaktorów, publicystów wplótł Szumacher stosowną i trafną aluzję dotyczącą działalności i postaw wymienionych osób. Byli to przeważnie wojujący i skrajni nacjonaliści, których poglądy poeta zwalczał i wykpiwał w swej satyrze. Tak się złożyło, że wspomniani w wierszu Szumachera jego ideowi adwersarze zajęli w większości wrogą pozycję wobec powstania styczniowego. Skierowane przeciwko nim aluzje i satyryczne wycieczki poety (wypowiedziane przecież w warunkach zaostrzonej wtedy cenzury) każą doszukać się w tym utworze zawoalowanej krytyki ówczesnej antypolskiej nagonki w Rosji. Patriotyczne uczucia Szumachera boleśnie raniła rozpętana w związku z powstaniem styczniowym antyrosyjska kampania na Zachodzie, ale równocześnie nie ulegał on szowinistycznym nastrojom, nie przypisywał Polakom dążeń do zniszczenia Rosji i do politycznego przywództwa nad Słowiańszczyzną.

Następne wiersze, w których Szumacher dotknął spraw polskich, zostały napisane w r. 1872. Powstały one więc już po wojnie francusko-pruskiej, która — jak wcześniej wspomniano — znalazała żywy oddźwięk w twórczości poety.

W satyrze *Płonny kwiat* [19] Szumacher z właściwym sobie humorem i ironią drwił z niektórych słabości ówczesnego życia rosyjskiego, a przede wszystkim z wielu poczynań politycznych, propagandowych, ze sprzedajnej prasy, która obficie „płodzi gazeciarski płonny kwiat".

Szumacher ośmieszał i zwalczał nacjonalizm słowianofilów, o czym świadczy zwłaszcza jego wiersz *Słowianofilska melodia*. Obce mu były słowianofilskie teorie o dziejowej misji Rosji i jej przywódczej roli w świecie słowiańskim. Podejrzliwie odnosił się do wszelkich działań politycznych, które miały na celu „jednoczenie" Słowian pod berłem cara. Za jedno z takich poczynań uznał utworzenie w owym czasie w Moskwie tak zwanego Komitetu Słowiańskiego, który, propagując zbliżenie narodów słowiańskich na polu kultury, miał także określone cele polityczne. Te dążenia słowianofilów dobrze rozumiał Szumacher i określał je jako „płonny kwiat", poświęcając im jedną ze strof wspomnianego wiersza:

[19] Ros. „Пустоцвет". W języku rosyjskim wyraz ten oznacza płonny kwiat, a w przenośni — marnotę, jałowe i próżne działanie.

Среди домашнего разлада,
Вмешались мы в дела славян;
Хотя чужое неурядье
Не раз вводило нас в изъян.
Пустили в ход литературу
И не хотим того понять,
С чего им высшую культуру
На нашу низшую менять?
С полузагадочною целью
Открыт славянский комитет:
Заделье русскому безделью,
Родной махровый пустоцвет.[20]

Za „płonny kwiat", czyli „pustocwiet" uznał też Szumacher wszelkie dyskusje i deklaracje emigracji polskiej w Paryżu na temat odrodzenia i odbudowy „królewskiej Polski". Oto jak pojmował i przedstawił tę kwestię satyryk:

Поляки с кукишем в кармане,
Для нас и жалки и смешны;
Пускай в Париже о повстане
Галдят безмозглые паны.
Вопрос о Польше канул в воду;
К чему тут лишние слова
Когда забитому народу
Даны и воля и права?
Мы с ним сливаемся все больше,
А до панов нам дела нет...
Все толки о Крулевской Польше —
Ясновельможный пустоцвет.

Drwiąc z pustego „wrzasku panów o powstaniu" Szumacher stwierdzał, że uciśnionemu narodowi polskiemu „dana jest wolność i prawa". Poeta miał tu na myśli zniesienie pańszczyzny w zaborze rosyjskim w r. 1864, co w ówczesnej propagandzie rządowej umiejętnie wykorzystywano w celu rozbudzenia nastrojów antyszlacheckich na wsi polskiej.

W *Płonnym kwiecie* zasługują na uwagę nieliczne polonizmy językowe (pany, powstanie, Królewska Polska, jaśniewielmożny), wyzyskane przez poetę dla wzmocnienia satyrycznego efektu i kolorytu polskiego.

Trzeci wiersz, w którym Szumacher okazjonalnie wspomniał o Polsce nosi tytuł *Ciężkie rozmyślania* (1872). Jest to antymilitarystyczna satyra, stworzona po wojnie francusko-pruskiej. Podmiot liryczny wraca pośpieszenie do ojczyzny z „obrzydliwego Berlina" (poeta, jak wspomniano, czuł odrazę do bismarkowskich Prus). W pamięci ma jeszcze wygłaszane przez Niemców opinie, że Rosja posiada za mało generałów. Zarysowana sytuacja komiczna znajduje rozwiązanie już w drugiej zwrotce wiersza (niezgodność oczekiwań bohatera z dostrzeżonymi realiami), kiedy bohater

[20] Шумахер: „Стихи и песни"; *op. cit.*, s. 154—155.

jedzie przez Polskę, a w oczy rzucają mu się coraz częściej generalskie płaszcze. Oto jak brzmi odnośny fragment satyry:

Внимая ужасам войны,
Я из противного Берлина
К полям родимой стороны
Летел со скорбью гражданина:
Ну, что, как вдруг не в добрый час,
Да к нам нахлынут сонмы галлов?
Послушать немцев, так у нас
Теперь нет вовсе генералов...

С тяжелой мыслью выхожу
У вержболовского вокзала,
Запахло родиной, гляжу —
Стоят четыре генерала...
Я понял наглость клеветы!
Сажусь в вагон, качу по Польше,
И генеральские пальты
Мелькают больше все и больше...[21]

Częsty widok generalskich płaszczy w Polsce wiązał się oczywiście ze wzmocnieniem garnizonów wojskowych po stłumieniu powstania styczniowego. Aluzja Szumachera nie dotyczy jednak tej konkretnej sytuacji polityczno-wojskowej na ziemiach polskich, lecz pogłębiającej się militaryzacji życia państwowego w carskim imperium. Skutki podobnego procesu obserwował poeta w Prusach, stąd właśnie rodził się jego sprzeciw, tak wyraźnie i ostro zaznaczony w *Ciężkich rozmyślaniach*.

Omówione wyżej zapomniane wiersze Szumachera stanowią wielce interesujący przyczynek do zagadnienia tematyki polskiej w literaturze rosyjskiej. Problem ten dostrzegał poeta w bardziej złożonym kontekście polityki europejskiej. Ciekawy jest tu zwłaszcza fakt, że Szumacher poruszył sprawy polskie po r. 1870, kiedy już ostygły rozbudzone przez powstanie 1863 r. emocje wokół tzw. kwestii polskiej, która przestała już wówczas zajmować poetów rosyjskich. Oryginalność spojrzenia poety na problem polski polega na tym, iż nie podejmował go — wzorem wielu współczesnych — z pozycji niepodważalnych i świętych racji, którym dorabiano uzasadnienie historyczne i geopolityczne. Nie pretendował też nigdy do roli trybuna narodowego. Sprawy polskie poruszył Szumacher jakby mimochodem, wplatając je w satyryczną tkankę swoich utworów, w których piętnował wszelkie negatywne zjawiska życia społeczno-politycznego i literacko-artystycznego ówczesnej Rosji.

---

[21] „Тяжелое раздумье" [w:] Шумахер: „Моим землякам. Сатирические шутки в стихах", Genève 1898, s. 43—44. Warto tu zauważyć, iż wiersz ten zawiera aluzję stylistyczną do napisanego w związku z wojną krymską (r. 1856) Niekrasowowskiego utworu, który rozpoczyna się tymi samymi słowami.

РЕЗЮМЕ

Петр Васильевич Шумахер (1817—1891) — забытый, второстепенный русский поэт 60-х годов XIX века. По своим убеждениям он принадлежал к демократическому лагерю, был долгое время сотрудником журнала „Искра". Литературную известность принесли ему сатирические стихотворения и эпиграммы, в которых он выступал против политической реакции и боролся против „чистого искусства".

Шумахер часто затрагивал в своей сатире темы из международных политических отношений (польское восстание 1863—1864, франко-прусская война 1870—1871 гг. и др.). Польскому вопросу он посвятил сатирическое стихотворение „Клеветникам России" (1864), навеянное стихотворением Пушкина под таким же названием. Оба эти произведения близки друг другу по своей патриотической идее, но не сходны по взглядам обоих поэтов на польско-русские отношения и на их влияние на отношения России с Западом.

Польские мотивы выступили также в других стихотворениях поэта — „Пустоцвет" и „Тяжелое раздумье". Польские темы затронуты в них лишь косвенно, при случае зарисовки поэтом сатирических картин русской социально-политической жизни второй половины XIX века.

RÉSUMÉ

Piotr Szumacher (1817—1891) est le poète russe de la IIe moitié du XIXe s., secondaire et oublié. L'un des collaborateurs de l'hebdomadaire „Iskra", il fut connu grâce aux poèmes satiriques, chansons poétiques et épigrammes où il s'est montré en tant qu'adversaire de la réaction politique et de „l'art pur".

Dans la satire, il exploitait les motifs de l'histoire internationale (l'insurrection de novembre en Pologne, la guerre franco-prussienne de 1870—1871 etc.). A la question de Pologne il consacra *Aux calomniateurs de Russie* (1864), inspiré par le poème antérieur de Pouchkin portant le même titre. Les deux poètes y ont exprimé leurs jugements sur les relations polono-russes et l'influence de celles-ci sur les rapports entre la Russie et l'Occident.

Le motifs polonais sont présents également dans d'autres poèmes du poète — *La Fleur infructueuse, Des Graves réflexions.* La question de Pologne ne s'y révèle que d'une façon indirecte et notamment dans des tableaux satiriques montrant la vie socio-politique de la Russie durant la deuxième moitié du XIXe s.